

İSLAM HUKUKUNDA ŞEFE HAKKI VE SINIRLARI*

SHAF A RIGHT AND ITS BORDERS IN ISLAMIC LAW

DOI: 10.21492/inuhfd.423832

Metin CEYLAN**

Özet

İslam hukukunda insanların su ihtiyacının karşılanmasına özel bir önem verilmektedir. İslamiyetin doğuşundan sonra İslam hukuku kaynaklarının oluştuğu ilk dönemlerde şirb hakkı içerisinde görülen su içme hakkı daha sonraki yüzyıllarda şefe hakkı olarak isimlendirildiği görülmektedir. Şefe hakkı, en dar anlamda insanın susuzluğunu gidermesi için gerekli su ihtiyacını sağlama hakkı olarak ifade edilmektedir. Geniş anlamda insanın günlük hayatında ihtiyaç duyduğu suyu temin etme hakkı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hakkın sularda kullanılmasında suyun genel ve özel su olması önem arz etmektedir. Genel sularda şefe hakkının kullanımında serbestlik bulunmaktadır. Muhrez sular hariç olmak üzere özel sularda da serbestlik kabul edilmektedir. Muhrez sularda şefe hakkının varlığı kabul edilmemektedir. Bu sularda şefe hakkının kullanılabilmesi zaruret durumunun olması veya malikinin izni gereklidir. Zaruret halinde bulunan kişinin muhrez suyu kullanması durumunda bunu tazmini gerekir. Şefe hakkı ile yakın ilgisi bulunan suların satışında şefe hakkı kapsamındaki suların satışına cevaz verenler olmakla beraber daha çok bunun ücretsiz olması gerektiği yönünde görüş belirtenler bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hak, hukuk, şefe hakkı, su.

Abstract

Special emphasis is given to the provision of water for people in Islamic law. In the early periods when Islamic law sources were formed after the birth of Islam, the right to drink water, which is seen in shirb right, is seen as shafa right in later centuries. Shafa right is expressed in the narrowest sense as the right to provide the water necessary for man into thirst. In other saying shafa right is seemed as the right to supply the water that a person needs in his daily life. When this right is used in the water, it is important that the water is general and special water. There is freedom in the use of shafa right in the general waters. Freedom is also accepted in special waters except mohraz waters. It is not considered the presence of shafa right in the mohraz water. This right can be used with owner's permission or who used this right in to the state of necessity. The person who is using mohraz water in case of necessity must indemnify it. There is a close interest with shafa right the selling of the waters. Some lawyers give permission to sell water within the scope of shafa right. But some lawyers say that the water which is seemed in shafa right must be free of charge.

Keywords: Right, law, shafa right, water.

* Bu çalışma, "İslam Hukukunda Suların Statüsü" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı. (E-mail: metin.ceylan@inonu.edu.tr)

Makale Gönderilme Tarihi: 16.05.2018

Makale Kabul Tarihi: 30.06.2018

I. GİRİŞ

İnsanların temel ihtiyaçlarından biri de sudur. En önemli ihtiyaç hava olmasına rağmen onun tabiatta serbest halde bulunmasından dolayı şu anda ticari bir meta haline gelmemiş bulunmaktadır. Hastalık vs nedenler dolayısıyla kişilere ayrıca oksijen verme nedenleri dışında hava insanların ticari hayatına girmemektedir. Solunum yaptığı müddetçe hariçten hava alabilmektedir. Bunun için bir ödemede bulunmaya ve özellikle temini için günümüzde yasal bir düzenlemeye de ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu konuda ileride düzenleme yapılmayacağı anlamına da gelmez. Hava gibi su da temel ihtiyaçlarındandır.

Su tabiatta serbest halde bulunmaktadır. Dünyanın beşte üçü sularla kaplıdır. Bu suların çokluğuna rağmen tabi halde içilebilir su kaynaklarının bu sular içerisinde çok az bir orana sahip olduğu görülmektedir. Bu oran, yaklaşık %3 civarındadır. Bu düşük yüzdeliğe rağmen içilebilir suların dünya karasına dağılımı da orantılı değildir. Bazı ülkelerde içilebilir su kaynakları kendilerine yeterli olmasına rağmen bazılarının ki yeterli değildir.

İçilebilir suların tarımsal amaçlı su kullanımlarında yer alması, bu kaynakların çabuk tüketilmesine neden olmaktadır. Yeryüzü sularından yararlanılamadığı takdirde bu durumda gerek içme gerekse sulama için yeraltı su kaynaklarına başvurulmaktadır. Yeraltı suları da hem içme hem de sulamada kullanılmaktadır. Yeraltı sularının bilinçsizce kullanımı sonucunda içme ve sulama sularında sorunlar yaşanmaktadır. İçilebilir su kaynaklarını ve diğer suları besleyen kaynakların arasında buzullar, yağmur, dolu ve kar sayılabilir. Bu kaynakların da dünyanın her yerinde yeknesak bir dağılıma sahip olduğu söylenemez.

Suların elde edilmesi, getirilmesi insanların ve diğer canlıların hizmetine verilmesi başlı başına bir çalışma alanıdır. Özel ihtisas isteyen işlerdendir. Ayrıca insanların ihtiyaçları ve diğer nedenlerle kullanılan suların tekrar kullanılabilir hale getirilmesi de ciddi bir bilgi birikimi, teknolojik düzey ve imkanı gerektirmektedir. Tüm bunlara rağmen halen mevcut olan kaynaklardan yararlanma konusunda çeşitli düzenlemeler bulunmaktadır. Burada bu düzenlemelerden ziyade dar anlamda insanın günlük içeceği, geniş anlamda insanın kişisel su kullanımı, sahip olduğu hayvanlarının su ihtiyaçlarını ve eşyaları için gerekli suyu ifade eden "*şefe*" hakkı üzerinde durulacaktır. İslam hukuku kaynaklarında içilecek su hakkı için "*şefe*", sulamada kullanılacak su hakkı için "*şirb*" kavramı genellikle kullanılmaktadır.

İnsanların içme suyu kullanımını konusunda aralarında ciddi bir fark yoktur. Herkes susayınca suya ihtiyaç duyar ve bunun giderilmesini ister ve gidermeye çalışır. Müslüman bir kişinin diğer insanlar gibi suyu içmesi dışında genel temizlik ve ibadetler için de suyu kullanmak durumunda kalmaktadır. Özellikle namaz kılan bir kimsenin bu ibadetini yapabilmesi için abdest alması bazen gusül yapması gerekir. Suyu temin etme imkanının olmadığı durumlarda müslümanlara ibadetleri için su dışında topraktan yararlanma –teyemmüm- imkanı sağlanmışsa da bu istisnai bir durumdur. Bu durumlarda asl olan temizliğin su ile yapılmasıdır. İçme suyu yanında ibadetler vs durumlar için suyun kullanımı düşünüldüğünde bunun ciddi miktarlara ulaştığı görülmektedir.

Bir müslümanın yiyecek ve içeceklerin hazırlanmasında evinin ve çevresinin de temiz tutulmasında suya ihtiyaç vardır. Bu durumda; içme, yiyecek içecek hazırlanmasında, kişisel temizlik, bulunulan mekan, çevre ve kullanılan araçların temiz tutulabilmesinde suya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyacın karşılanmasında karşılaşılan sorunlara ilişkin İslam hukuku kaynaklarında dağınık da olsa birçok hükümlere rastlanılmaktadır.

İslam hukuku kaynaklarında ister şefe hakkı kapsamında ister diğer hakların kullanımında olsun suyun israf edilmemesi istenilmektedir. Bir müslümanın tüm günlük yaşantısını ilgilendiren genel israf yasağı suyun kullanımında da kendini göstermektedir. İbadet için olsa bile su kaynağının bol olmasına dahi bakılmaksızın suyun kullanımında israfa gidilmemesi istenilmektedir.

Çalışmada öncelikle şefe hakkı tanımı üzerinde durulacaktır. Daha sonra şefe hakkının sınırları belirlenmeye çalışılacaktır. Bunlar yapılırken günümüz şartları üzerinde durulacaktır.

II. ŞEFE HAKKI

A. TANIMI

Şefe (الشفعة): Arapça isim olan bir kelime olup sözlükte dudak, kenar anlamına gelmektedir. Kelimenin aslı “الشفعة” olmakla birlikte “h” harfinin düşmesi ile “الشفعة” olmuştur. Şefe hakkı; insanların kendilerinin ve hayvanlarının ihtiyacı olan içme suyu, şahsi temizlik, çamaşır yıkama, yemek yapma, bulaşık yıkama ve ev temizliği gibi işlerde ihtiyaç duydukları suyu, sahibi olmadıkları başka su kaynaklarından temin etme hakkını ifade ettiği söylenebilir¹.

¹ RAZÎ, Muhtaru's-sıhah, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut, 1999, s. 167; İBN MANZUR, Lisanu'l-Arab, I-XIV, Dâru Sâdır, Beyrut, 1414, XIII, 506-507; SEMERKANDÎ, Tuhfetü'l-Fukahâ, I-III, Daru'l-kütübi'l-ilmiiyye, Beyrut, 1985, III, 317-318; KONEVÎ, Kasım b. Abdullah, Enisü'l-Fukahâ'i fi Ta'arifâti'l-el-Fâzi'l-Mütedâvileti beyne'l-

B. KAYNAKLARDA ŞEFE HAKKI

İslam hukuk kaynaklarında son dönemde “*su içme*” hakkı için kullanılan “*şefe hakkı*” kelimesi ilk dönem kaynaklarında aynı anlamda geçmemektedir. İslam hukuk kaynaklarının başında gelen Kur’an-ı Kerim’de bu hakla ilgili bilgilerin verilmesi öncelik arz edecektir.

1. Kur’an-ı Kerim’de Şefe Hakkı

Kur’an-ı Kerim’de şefe hakkı ile doğrudan ilgili olan ve bu konuda hüküm veren ayetlere rastlanılmadı. Fakat su ihtiyacının giderilmesine değinen dolaylı olarak da olsa bazı ayetlerde konuya değinilmektedir. Bu anlamda Kur’an-ı Kerim’de “*şirb*”² kelimesi su hissesi ve sırası anlamında Salih Peygamber’in kavmine –Semûd- mucize olarak verilen deve ile kavmi arasında suyun paylaşılması ve sırası ile ilgili geçmektedir. Burada suyun bir gün deveye ve bir gün Salih Peygamber’in kavmine ait olduğu belirtilmekte ve herkesin sırasında hazır olması istenilmektedir³.

Bu ayetlerin dışında geçmişte insanların sudan yararlanmaları ile ilgili olarak Kur’an-ı Kerim’de verilen başka bilgilere rastlanılmaktadır. Buna göre; Hz. Musa, kendi kavminden kaçıp Medyen suyuna vardığında; orada insanların hayvanlarını sulamak için sıraya girdiklerini görür. Hayvanlarını sulamaya çalışanların oluşturduğu sıraya girmeye çekinen Hz. Şuayb’ın iki kızına onları sulamada yardım eder. Kızlar, babaları Hz. Şuayb’ın yaşlı olduğu gelip sulama yapamadığını ve bu nedenle hayvanların sulama işlerinin kendilerinin yapmak zorunda kaldıklarını söylerler⁴. Burada konumuzu doğrudan ilgilendiren bir ibare yoksa da insanların ve onların hayvanlarının su kaynaklarından yararlanmaları bizim için önem arz eder. Burada bir su kaynağı bulunmakta ve kaynaktan

Fukahâ’, Dâru’l-vefâ, Cidde, 1406, s. 106; BİLMEN, Ömer Nasuhi, Hukuk-ı İslamiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu, I-VIII, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1985, VI, 12; BERKÎ, Ali Himmet, Sular Hukuku, Ankara 1959, s. 17; ZUHAYLÎ, Vehbe, el-Fikhu’l-İslami ve Edilletuhu, Dâru’l-fikr, I-X, Suriye, trz. VII, 4672-4674; DANTE, A. Caponera, Water Laws In Moslem Countries, FAO Development Paper No: 43, Roma, 1954, s. 19; HACAK, Hasan, İslam Hukukunda İrtifak Hakları ve İlgili Kavramların Gelişimi, (Yayınlanmamış YL tezi), Marmara Ü. Sos. Bil. Enst. İstanbul, 1993, s. 53-54, “İrtifak”, DİA, İstanbul, 2000, XXII, 461-462; CEYLAN, Metin, İslam Hukukunda Suların Statüsü, Mengüceli Yayınları, Malatya, 2010, s.56; GÜNAY, Hacı Mehmet, “Su” DİA, İstanbul, 2009, XXXVII, 432-437.

² Kur’an-ı Kerim, Şuara, 26/155; Kamer, 54/28.

³ KURTUBÎ, el-Câmi‘u li-Ahkâmi’l-Kur‘ân, I-XX, Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye Kahire, 1964, XIII, 130-131; XVII, 140-141; YİĞİT, İsmail, Peygamberler Tarihi, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2013, s. 185-189.

⁴ Kur’an-ı Kerim, Kasas, 28/23-25; KURTUBÎ, XII, 267-.269; Yiğit, s. 404-405.

yararlanmada herkesin aynı şansa sahip olmadığı görülmektedir. Bu olumsuzluğu giderenin hareketi de tasvip edilmektedir.

Hız Musa kavmi için su arayıp Allah'tan su isteyince kendisine asasını taşa vurmasının istendiği, asa ile taşa vurulunca on iki gözenin fışkırdığı, böylece Hz. Musa'nın kavminin bu gözelerden su içtikleri bildirilmektedir. Kaynaklarda Hz. Musa ile birlikte bulunan kavmi on iki topluluktan oluştuğu böylece her topluluk kendi gözesinden su alarak ihtiyaçlarını giderdiğine yer verilmektedir. Hz. Musa'ya verilen bu mucizenin topluluk sayısınca göze çıkması suyun topluluk sayısınca gözelerde gelmesi su paylaşımına ilişkin Kur'an-ı Kerim'de geçen önemli örneklerdendir. Tüm bunlara rağmen Kur'an-ı Kerim'de “şefe” kelimesi geçmemektedir. Buna rağmen “şirb” kelimesi ve su içme anlamına gelen “شرب” “şeribe” fiilinden türeyen su içilen yer denilen “meşreb” kelimesi geçmektedir⁵.

Kur'an-ı Kerim'de su ile ilgili birçok ayet bulunmaktadır. Bu ayetlere bakıldığında suyun içilmesi ve kullanılmasından ziyade suyun itikadi açıdan Allah'ın varlığına, kudretine ve verdiği nimetlere delil olarak verildiği görülmektedir. Bu nedenle söz konusu ayetler konumuz dışında kalmaktadır.⁶ Az sayıda da olsa Kur'an-ı Kerim'de gökten insanların temizlenmesi için sular indirildiği⁷, indirilen suyun temiz olduğu,⁸ nehirlerin insanların hizmetine sunulduğu⁹, gökte ve yerde bulunanların insanlara sunulduğu¹⁰, ve yerdekilerin insanlar için yaratıldığını¹¹ belirten ayetlerin geneli ele alındığında insanların istifadesine sunulan bu nimetlerden yararlanmanın aleyhe bir delil bulunmadıkça mubah çerçevesinde değerlendirildiği görülmektedir¹²,

2. Hadis Kaynaklarında Şefe Hakkı

Hadis kaynaklarında “su içme hakkı” anlamında “şefe hakkı” şeklinde bir kullanımına rastlanılmadı. Buna rağmen “şefe” kelimesi rivayetlerde geçmektedir. Burada geçen “şefe” kelimesi “dudak” ve “kenar” şeklinde sözlüklerde verilen anlamında kullanıldığı

⁵ Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/60; A'raf, 7/160; KURTUBÎ, I, 419-421; VII, 303-304.

⁶ Örnek olarak bkz. Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/22; En'am, 6/99; Hac, 22/63; Diğer ayetler için bkz. ABDULBAKÎ, Muhammed Fuad, Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kurâni'l-Kerim, Dâru'l-marife, Beyrut, 1938, s. 182, 233.

⁷ Kur'an-ı Kerim, Enfâl, 8/11.

⁸ Kur'an-ı Kerim, Furkan, 25/48.

⁹ Kur'an-ı Kerim, İbrahim, 14/32.

¹⁰ Kur'an-ı Kerim, Hac, 22/65; Lokman, 31/20; Casiye, 45/12.

¹¹ Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/29.

¹² KURTUBÎ, el-Câmi' I, 251.

görülmektedir. Doğrudan “su içme hakkı”nı ifade eden bir anlama gelmemektedir¹³.

Buna karşılık “شرب” başlığı altında hadis fihristlerine bakıldığında; bu kelime ve türevlerinin geçtiği rivayetlerde konumuz olan su içme hakkından ziyade su içilirken dikkat edilmesi gereken hususlara daha çok yer verildiği görülmektedir. Su içilirken; “besmele çekilmesi sonunda hamd edilmesi”¹⁴, “tek seferde içilmemesi”¹⁵, “üç yudumda içilmesi”¹⁶, “altın ve gümüş kaplardan su içilmemesi”¹⁷, ‘bazı kaplardan su içilmemesi”¹⁸, “sağ elle suyun içilmesi sol elle içilmemesi”¹⁹, “suyun ayakta içilip içilemeyeceği”²⁰, “kabın ağzından içilip içilmeyeceği”²¹, “su içilen kaba su içerken nefesin verilmemesi”²², “israf edilmemesi”²³, toplulukta su dağıtılırken “sağdan”²⁴ su verilmeye başlanması vs konularla ilgili oldukları göze çarpmaktadır.

Bu şekilde bir terimin olmaması su içme hakkına hadis kaynaklarında temel bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü hadis kaynaklarında; insanların²⁵ bazı rivayetlerde müslümanların²⁶ ortak

¹³ BUHARİ, Fiten, 17 (Hadis No: 7097); MÜSLİM, Zühd, 14 (Hadis No: 2967); diğer örnekler için bkz. WENSİNCK, Concordance, I-VIII; Leiden, 1936, III, 154-155.

¹⁴ İBN MACE, Menasik, 78 (Hadis No: 3061); DAREKUTNÎ, Hac 1 (Hadis No: 2736).

¹⁵ DARİMİ, Eşribe, 21 (Hadis No: 2167).

¹⁶ BUHARİ, Eşribe, 26 (Hadis No: 5631); EBU DAVUD, Eşribe, 19 (Hadis No: 3727).

¹⁷ BUHARİ, Eşribe, 27 (Hadis No: 5632); EBU DAVUD, Eşribe, 17 (Hadis No: 3723).

¹⁸ EBU DAVUD, Eşribe, 7 (Hadis No: 3690).

¹⁹ MÜSLİM, Eşribe, 13 (Hadis No: 2020); EBU DAVUD, Et‘ime, 20 (Hadis No: 3776).

²⁰ BUHARİ, Eşribe, 16 (Hadis No: 5615-5617); MÜSLİM, Eşribe, 13 (Hadis No: 2024); EBU DAVUD, Eşribe, 13 (Hadis No: 3717).

²¹ BUHARİ, Eşribe, 24 (Hadis No: 56327); MÜSLİM, Eşribe, 13 (Hadis No: 2023).

²² BUHARİ, Eşribe, 25 (Hadis No: 5630); MÜSLİM, Eşribe, 13 (Hadis No: 2023); EBU DAVUD, Eşribe, 20 (Hadis No: 3728);

²³ İBN MÂCE, Vudû’, 48 (Hadis No: 424); Tahâre, 48, (Hadis No: 425).

²⁴ BUHARİ, Eşribe, 18 (Hadis No: 5619); EBU DAVUD, Eşribe, 19 (Hadis No: 3726).

²⁵ KASIM b. Sellâm, Emval, I-III, Kütübü’l-ilmîyye, Beyrut, 1986, II, 178; HARİS b. Ebi Usame, Müsnedu’l-Hâris (Zevâidu’l-Heysemî), I, 508, (Hadis No: 449); II, 653, (Hadis No: 630); İBN ABDİLBER, et-Temhîd limâ fi’l-Muvatta’ mine’l-me‘ânî ve’l-esânîd, XIX, 1; ZEYLA’Î, Nasbu’r-Râye, IV, 294; İBN MÜLAKKİN, Hulâsatu’l-Bedri’l-Münîr, II, 113, (Hadis No: 1678); Askalânî, Telhîsu’l-Habîr, III, 63, (Hadis No: 1304), ed-Dirâye, II, 246, (Hadis No: 987); SAN‘ÂNÎ, Sübulü’s-Selâm, III, 86.

²⁶ Ebu Davud, İcâre, 26, (Hadis No: 349); İbn Mâce, Ruhûn, 16, (Hadis No: 2472); AHMED b. Hanbel, Müsned, V, 364 (Hadis No: 23132); EBU YUSUF, el-Harâc, el-Matbaatu’s-selefiye, Kahire, 1382, s. 96; İBNU EBİ ŞEYBE, Kitabu’l-Musannef fi’l-Ehâdisi ve’l-Âsâr, I-VII, Mektebü’r-rüşd, Riyad, 1409, V, 7 (Hadis No: 23194); BEYHAKÎ, es-Sünenü’l-Kübrâ, I-X, Dârul-kütübi’l-ilmîyye, Beyrut, 2003, VI, 248 (Hadis No: 11832, 11833, 11834).

oldukları şeylerden birinin su olması, suyun fazlasının başkasından esirgenmemesi²⁷ başkalarından esirgenmemesi gereken şeylerden birinin su olması²⁸, men'î helal olmayan şeylerden birinin yine su olması²⁹ ve otların korunması için onların bulunduğu yerdeki su kaynaklarından yararlanmak isteyenlerin engellenmesinin³⁰ başka bir rivayette kendisi ile otun satılabilmesi için suyun satılmamasının³¹ belirtilmesi; suyun temel bir ihtiyaç maddesi olduğu, tabiatta bulunan suların insanlığın hizmetine verildiği, bu sulara belli şartlar ile mülkiyete yer verildiği ve insanların su ihtiyaçlarını karşılama konusunda bu sulara bir hakkın varlığına yer verildiği sonucunu çıkarmak mümkündür.

Hadiste geçen insanların ortak olduğu suların hangi sular olduğu hadisçiler tarafından tartışılmıştır. Bu konuda hadisçiler arasında bir görüş birliği olduğunu söylemek mümkün değildir. Buna rağmen bu konuda ileri sürülen görüşler incelendiğinde bunları üç ana başlık altında toplamak mümkündür.

a) Tüm Sular:

Bu görüşe göre; insanlar yeryüzünde bulunan tüm sulara ortaklardır. Hadiste su mutlak olarak belirtilmiştir. Bu nedenle yeryüzünde bulunan sular arasında bir ayrıma gidilmeye gerek olmadan tüm sular bu hadiste geçen lafzın kapsamındadır. Suyun muhrez olup olmaması farketmez. Zahiriler ve Şevkanî bu görüşü paylaşırlar³².

²⁷ EBU DAVUD, İcâre, 26, (III, 278, Hadis No: 3477); EBU UBEYD, Kitâbu'l-Emvâl, s. 321; İBN MÂCE, Ruhûn, 19, (II, 828, Hadis No. 2481); AHMED b. Hanbel, Müsned, V, 364; BEYHAKÎ, 38/İhyâu Mevât, 11 (VI, 150, Hadis No: 11602); ZEYLA'Î, Nasbu'r-Râye, IV, 294, ŞEVKÂNÎ, Neylü'l-Evtâr, VI, 49; İRAKÎ, Zeynüddin Abdurrahim b. Hüseyin, Tarhu't-tesrîb fi şerhi't-takrîb, I-VIII, İhyau Türesi'l-Arabi, Yrz. Trz., VI, 178.

²⁸ DÂRİMÎ, Buyû', 70, (II, 349); İRAKÎ, Tarhu't-tesrîb fi şerhi't-takrîb, VI, 178.

²⁹ EBU DAVUD, Zekat, 35, (Hadis No: 1669), İcâre, 26, (Hadis No: 3476, 3477); AHMED b. Hanbel, Müsned, XXV, 293-295 (Hadis No: 15945, 15947); DÂRİMÎ, Buyû', 69 (Hadis No: 2655) Irakî, Tarhu't-tesrîb fi şerhi't-takrîb, VI, 178.

³⁰ BUHARÎ, Musakât, 2, (III, 75); MÜSLİM, Musakât, 8, (II, 1198, Hadis No: 1566); İBN-İ MÂCE, Ruhûn, 19, (II, 828, Hadis No: 2478, 2479); EBU DAVUD, Buyû'62, (III, 747-749, Hadis No: 3473); TİRMİZÎ, Buyû', 44, (III, 572, Hadis No: 1272); MALİK b. Enes, Muvatta, Akdiyye, 25, (II, 744, Hadis No: 29); AHMED b. Hanbel, Müsned, VI, 139, 252, 268; İRAKÎ, Tarhu't-tesrîb fi şerhi't-takrîb, VI, 178.

³¹ MÜSLİM, Musakât, 8 (Hadis No: 1566); BEYHAKÎ, Sünenü'l-Kübrâ, VI, 26 (Hadis No: 11061); İBNU EBİ ŞEYBE, el-Musannef, IV, 351 (Hadis No: 20949); V, 6 (Hadis No: 23191).

³² İBN HAZM, Muhallâ, IX, 54-55; ŞEVKÂNÎ, Neylü'l-Evtâr, V, 323; İBN ESİR, en-Nihâye fi Garibi'l-Ehâdisi ve'l-Eser, I-V, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, 1979, II, 467; İRAKÎ, Tarhu't-tesrîb fi şerhi't-takrîb, VI, 178-185.

b) Muhrez Olmayan Sular:

Bu görüşte olanlara göre; hadislerde geçen insanların ortak oldukları sular, insanların ihraz edip aldıkları mülk edindikleri sular dışında kalan sulardır. Bu şekilde ortak olunan sulara muhrez sularla bir sınırlama getirirler.³³

c) Emek Çekilen Tüm Sular:

Hadislerde geçen sulardan kasıt, yeryüzünde bulunan tüm sular olmayıp kişinin emek çekerek elde ettiği suların dışında kalan sulardır. Emek çekilerek elde edilen sularla, bir su kaynağından kişinin çeşitli vasıtalarla suyu çekerek, kaplara, havuzlara, arklara veya kuyulara vs alınan sular kastedilmektedir. Hadislerde geçip insanların ortak oldukları sular ise bunların dışında kalan sular olduğu ileri sürülmektedir.³⁴

Hadis kaynaklarında insanların sulardan yararlanmasına engel olunmadığı aksine serbestlik verildiği görülmektedir. Tartışmalar hadislerle yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır. Bazıları bu hadisleri geniş yorumlayarak tüm sulardan yararlanmanın serbest olduğunu belirtirler. Bir kısım ise bunu kişinin ihraz ettiği sularla sınırlamaktadırlar. Diğer bir kısım ise emek çekilerek elde edilen suları hadislerde geçen ortak olunan sular dışında görmektedirler.

3. Klasik İslam Hukuku Kaynaklarında Şefe Hakkı

Şefe hakkı, fıkıh kitaplarında şirb hakkı ile birlikte anılmaktadır. Su içme hakkının şefe hakkı olarak tanımlanmasının daha sonraları ortaya çıktığı görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarı ile “şefe hakkı” terim olarak Ebu Muhammed Osman b. Ali ez-Zeylâî'nin (ö. 743/1343 Tebyînu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik adlı eserinde kullanıldığına rastlanılmıştır³⁵. Daha sonraki döneme ait eserlerde bu terim giderek sıkça kullanılmıştır.

Fıkıh kaynaklarında şefe hakkı tanımlanırken dar ve geniş anlamda kullanıldığına yer verilmektedir. En dar anlamda şefe, susayan insanın susuzluğunu gidermesi için gerekli olan suyu içebilmesine imkan tanıyan hak olarak tanımlanmaktadır. Bununla beraber bu hak sadece susayan bir kişinin susuzluğunu gidermesi şeklinde ele alınmamaktadır. Geniş

³³ ŞEVKÂNÎ, Neylu'l-Evtâr, V, 323; MİRAS, Kamil, Sahîh-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, I-XI, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. bs. Ankara, 1978; IRAKÎ, Tarhu't-tesrîb fi şerhi't-takrîb, VI, 178-185.

³⁴ İBN ESİR, en-Nihâye, II, 467; AZÎMÂBÂDÎ, Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvud, Beyrut, 1995, IX, 370.

³⁵ ZEYLAÎ, Ebu Muhammed Osman b. Ali, Tebyînu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'r-Dekâik, I-VI, el-Matbaatu'l-Kübra'l-Emiriyye, Bulak, 1313, VI, 40-41.

anlamda tanımlanırken insanın susuzluğunu gidermesi, yemeğini pişirmesi, abdest alması, gusül etmesi, elbisesini yıkaması, ev temizliğinde kullanması ve hayvanlarını sulaması gibi gerekli olan suyu elde etmeye fırsat veren bir hak olarak tarif edilmektedir³⁶.

Şefe hakkı böyle tanımlandıktan sonra bu hakkın kullanılacağı suları incelemek gerekir. Çünkü gerek yeryüzünde gerekse yeraltında çeşitli şekil ve büyüklükte sular bulunmaktadır. Bazı suların elde edilmesinde insan emeği bulunmakta bazılarında ise bulunmamaktadır. Bu nedenle fıkıh kitaplarında sulara ilişkin yapılan tasnifler dikkate alınarak şefe hakkı karşısında bu suların durumu ele alınacaktır.

a) Denizler

Herkesin denizlerde şefe hakkı bulunmaktadır. Yeryüzündeki sular arasında en büyük kesimi denizler oluşturmaktadır. Bu sular kimsenin mülkiyetinde olan sular değildir. Şefe hakkı bakımında herkes şefe hakkını ihtiyacı kadar yerini getirebilir. Şefe hakkını kullanırken başkasına zarar vermesi gerekir. Deniz suları tuzlu olması nedeniyle içmeye çok müsait değilse de bu sulardan herkes içebilir, abdest ve gusül abdesti alabilir, çamaşırlarını yıkayabilir, hayvanlarını sulayabilir, yemek için su temin edebilir, ev temizliğinde vs işlerinde kullanabilir. Kendisine ait kablara aldığı suları mülk edinebilir. Çünkü bu sular kimsenin mülkiyetinde olmayan sulardır. İnsanların güneş ve havadan yararlanmasında olduğu gibi bu sulardan yararlanabilir³⁷.

b) Büyük Nehirler

Büyük nehir suları kimsenin mülkü olmadığından herkesin bu sulardan yararlanma hakkının varlığı kabul edilmektedir. Bu nedenle herkesin bu sularda şefe hakkı bulunmaktadır. Bu şekilde sulardan içme, abdest ve gusül abdesti alma, yemek yapma, çamaşır yıkama, ev temizliği yapma ve hayvanlarını sulama gibi vs ihtiyaçlarını karşılayabilir. Bu sulardan özel kaplarına su alıp götürebilir. Genel sulardan yararlanma hakkı bulunmakla birlikte bu sulardan yararlanma başkasına zarar vermeme ile kayıtlıdır. Bu sulardan yararlanırken hayvanların çokluğu

³⁶ ZEYLÂÎ, Tebyîn, VI, 39-44; ALİ HAYDAR Efendi, Dürerü'l-hükkâm şerhu mecelleti'l-ahkâm, I-X, Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, trz., VI, 427-428; ZUHAYLÎ, el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu, ^{VI}, 4672.

³⁷ ZEYLÂÎ, Tebyîn, VI, 39-44; ALİ HAYDAR Efendi, Dürer, VI, 427-428; ZUHAYLÎ, el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu, ^{VI}, 4672.

veya başka nedenlerle nehir kıyılarına zarar verilmesi suretiyle başkalarının zarar verilmemesi gerekir³⁸.

c) Özel Sular

Fıkıh kaynaklarında bu grupta gösterilen sular için uzun başlıklar kullanılmaktadır. Bu başlık altında akarsular ve kuyular incelenmektedir. Bu sular herkesin genel sular gibi istediği gibi yararlanabildiği sular değildir. Bu sulara arazi sulamalarına ilişkin sınırlama bulunmaktadır. Bu sulara şefe hakkının varlığı kabul edilmektedir. Bu çerçevede; insanlar, kendilerinin içme suyu, abdest ve gusül abdesti, yemek yapma, çamaşır yıkama, ev temizliği yapma ve hayvanlarını sulama gibi şefe kapsamındaki ihtiyaçlarını bu sulardan karşılayabilirler. İnsanın susuzluğunu gidermesi için su ihtiyacını karşılaması şefe hakkı kapsamındaki diğer suyu kullanım şekillerinden önde gelmektedir. Örneğin şefe hakkı kapsamında hayvanların sulanması halinde suyoluna zarar gelmesi durumunda özel su sahibi veya sahipleri buna engel olabilirler. Şayet yakında mubah başka bir su kaynağı yok ise bu durumda özel su sahibinin şefe kapsamındaki su talebini suyoluna zarar verilmemesi için gerekli önlemleri almak suretiyle karşılaması gerekir. Böyle özel açılan kuyulardan herkesin yararlanma hakkının olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Bu görüşte olanlar bu yararlanmayı şefe hakkı ile sınırlı tutarlar³⁹.

Küçük akarsular özel sular içerisinde değerlendirilmektedir. Genel-büyük akarsu ile özel- küçük akarsu ayrımının hangi kriterlere göre yapılacağı tartışmalarına fıkıh kitaplarında rastlanılmaktadır. Bu görüşler içerisinde genel kabul gören görüşe göre; genel-özel su ayrımında akarsu kaynağından yararlananların sayıları yüz kişiden fazla ise bu su genel sayılmakta şayet bundan az ise özel su sayılmaktadır. Bunun dışında kabul edilen başka bir ölçüye göre şayet kaynak kendisinden yararlanan arazilerde son bulmayıp onlardan daha aşağılara akıp gidiyorsa bu su genel şayet son buluyorsa özel su kabul edilmektedir. Suyun genel/özel ayrımı ondan yararlanmada önem arz etmektedir. Şefe hakkı konusunda büyük bir önemi yoksa da sulama hakkı konusunda çok önemli rol oynamaktadır.⁴⁰

³⁸ ZEYLÂÎ, Tebyîn, VI, 39-44; ALİ HAYDAR Efendi, Dürer, VI, 427-428; ZUHAYLÎ, el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu, VI, 4672.

³⁹ ZEYLÂÎ, Tebyîn, VI, 39-40; ALİ HAYDAR Efendi, Dürer, VI, 431-435; ZUHAYLÎ, el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu, VI, 4662-4663.

⁴⁰ ZEYLÂÎ, Tebyîn, VI, 40-41; ALİ HAYDAR Efendi, Dürer, VI, 408-409; BERKÎ, Ali Himmet, Mecelle, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1990, s. 252-253, Madde, 1239, 1240.

Özel sular içerisinde kuyu suları önemli yer tutmaktadır. Fıkıh kitapları incelendiğinde su kuyularına önemli bir yer verildiği görülmektedir. Hatta fıkıh kitaplarının taharet bölümünde suların temizliği başlığında konu işlenirken burada kuyulara çokça yer verildiği görülecektir. Bu kuyular genelde günümüzde keson kuyu denilen toprağın belli bir derinlikte eşilerek yeraltı sularına kavuşma imkanı veren kuyulardır. Günümüzde özel tekniklerle toprağın çok derin katmanlarına inilip açılan artezyen kuyuları yakın geçmişe kadar bilinmiyordu.

Yeraltı suları genel sularındır. Herkesin onlardan yararlanma hakkı bulunmaktadır. Mubahtan yararlanma çerçevesinde başkasına ve kaynağa zarar vermemek üzere herkes yararlanabilir. Kaynaklarda açılan kuyuların açıldıkları yer ve açanın niyetine göre farklı hükümler kurulmaktadır. Buna göre mevat arazide açılan kuyular mülk edinmek üzere açılmış ise bu kuyuyu açan ona sahip olur. Şayet sahip olmak için açmayıp yolculuğu esnasında geçici olarak su temini için açmış ise bu kuyu sahibinin olmayıp kamuya aittir. Kuyuyu açanın orada iken yararlanmada önceliği bulunmakla birlikte oradan ayrılıp daha sonraki zamanlarda oraya gelmesi halinde; bir önceliği olmaksızın sair insanlar gibi bu kuyudan yararlanır. Kamuya ait kuyu suyunda herkes şefe hakkı ve imkanlar ölçüsünde şirb hakkını karşılayabilir. Şayet kişi kendi mülkü olan arazide kuyu açarsa bu kuyuya sahip olur. Kuyudaki suya özel sulara ait hükümler uygulanır. Bu sulara kişilerin şefe hakkı vardır. Şirb hakkı yoktur. Ancak kuyu sahibi izin verdiği takdirde mümkün olabilir. Arazi sahibi su ihtiyacı bulunan kişilerin araziye girmesine engel olabilir. Fakat yakında başka genel su kaynağı yoksa şefe hakkını kullanmak isteyip susuzluğunu gidermek araziye girmek isteyenlere engel olmamalı veya engel oluyorsa suyu arazi dışına kadar getirmesi gerekir⁴¹.

Yukarıda sayılan su kaynakları içerisinde özellikle denizlerin ve bazı göllerin sularının içilmesinin mümkün olmadığı gündeme gelebilir. Günümüzde genel olarak doğrudan bu suların içilemez olduğu kabul edilse de bunun imkânsız olduğu söylenemez. Çeşitli arındırma teknikleri kullanılarak bu suların yararlanma imkânı vardır. Bu durumlarda şefe hakkının kullanımı söz konusu olabilecektir. Ayrıca geçmişte o dönemin teknik imkânları ölçüsünde artezyen kuyularının açılması mümkün olmadığından fıkıh kitaplarına bunlara ilişkin hükümlere rastlamak

⁴¹ ZEYLÂÎ, Tebyîn, VI, 40-41; ALÎ HAYDAR Efendi, Dürer, VI, 431-435; BERKÎ, Mecelle, 1990, s. 252, Madde, 1235, 1236; ZUHAYLÎ, el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu, VI, 4662-4663.

mümkün değildir. Fakat kuyulara ilişkin hükümler durumları elverdiği ölçüde artezyen kuyularına kıyasen uygulanabilir.

d) Muhrez Sular

Muhrez su, yukarıda yapılan tasniflerde bulunan su kaynaklarının her hangi birinden kaplara alınan sulardır. Kişinin suyu kaynağından alıp kabına koyması ile mülkiyetini elde ettiği bu nedenle suyu alanın ona sahip olduğu kabul edilir. Yukarıda sayılan sular arasında şefe hakkı bakımından en dar anlamda yararlanma hakkı sağlayan sular muhrez sulardır. Bu sulardan yararlanma ancak suyun sahibinin iznine bağlıdır. Sahibi izin vermedikçe; en dar anlamda şefe hakkı kullanılamaz. Yani bu suyun içilmesi ve diğer ihtiyaçlar için kullanılması mümkün değildir. Bunun istisnası zaruret halidir. Şayet ihtiyaç sahibinin yakınında mubah su bulmak imkânı olmayıp mevcut su sahibinin ihtiyacından fazla ise o zaman şefe hakkı kullanılarak susuzluk giderilebilir. Su sahibi buna karşı çıkarsa onun hayatına ve vücut bütünlüğüne zarar vermeyecek şekilde genel olarak silahsız zor kullanılarak su temin edilebileceğini kabul edenler bulunmakla birlikte bu durumda silah kullanmak suretiyle ihtiyacın giderilebileceği görüşün paylaşılanlar da bulunmaktadır⁴².

Çeşitli sular karşısından şefe hakkının durumuna ilişkin konuya son verirken sünni fıkhi mezhepler dışında diğer bazı mezhep görüşlerine yer verilebilir. Bu konuda Şia mezhebi, şefe hakkını genel sularla sınırlandırmış özel sularda hiç kimse sahibinden fazla bir hakka sahip olmadığı gibi, özel sudan alan o miktar suyu tazmin etmeye zorlanabilir düşüncesini paylaşmaktadırlar⁴³. Bunun dışında İbadiler, şefe hakkı konusunda genelde sünni prensipleri takip etmektedirler. Bununla beraber muhrez su sahibi izin vermedikçe şefe hakkından dolayı başkasının muhrez suyunun alınamayacağı görüşünü paylaşırlar⁴⁴.

4. Şefe Hakkı Kullanımının Sınırları

Şefe Hakkı tanımı verilirken bu konuya değinildi. Belirtildiği üzere şefe hakkında öncelikle kişinin susuzluğunu gidermek için ihtiyaç duyulan suyu ifade etmek üzere bu kavram kullanılmasına rağmen insanların kendilerinin ve hayvanlarının ihtiyacı olan içme suyu, şahsi temizlik, çamaşır yıkama, yemek yapma, bulaşık yıkama ve ev temizliği gibi işlerde ihtiyaç duydukları suyu, sahibi olmadıkları başka su kaynaklarından temin

⁴² ZEYLÂÎ, Tebyîn, VI, 40; ALİ HAYDAR Efendi, Dürer, VI, 406; BERKİ, Mecelle, Madde, 1249-1251; ZUHAYLÎ, el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu, VI, 4662-4663.

⁴³ NECEFÎ, Muhammed Hasan, Cevâhiru'l-Kelâm fî Şerhi Şerâi'î'l-İslam, I-XLIII, Dâru'l-ihyai't-turâsi'l-Arabî XXXVIII, 116-117; DANTE, s. 21

⁴⁴ DANTE, s. 21.

etme hakkını ifade ettiği belirtilmişti. Burada kişinin bu hakkını kullanırken dikkat etmesi gereken hususlara dikkat çekilecektir.

a) Suyun İsraf Edilmemesi

İsraf, Arapça s-r-f fiilinden türemiş mastar olup sözlükte “*haddi aşma, cehalet, gaflet, bir şeye aşırı bağlanma, saçıp savurma, boşa akma, hata*” gibi anlamlara gelmektedir. İsraf eden kişiye müsrif denilmektedir.⁴⁵ Yapılan çeşitli tarifler göz önünde bulundurularak yapılan terim anlamı ise; inanç, söz ve davranışta dinin, aklın, örfün gerektirdiği ölçülerin üzerinde özellikle mal ve imkânları gereğinden fazla kullanma ve aşırıya gitme olarak tarif edilmektedir⁴⁶. Kısaca israf; bir şey için gerekenden fazlasının gereksiz yere yapılması şeklinde de tanımlanmaktadır⁴⁷. Türkçe’de israf, gereksiz yere para, zaman, emek vs harcama anlamına gelmektedir⁴⁸.

Suların kullanımı konusunda israfı gidilmemesi ile ilgili doğrudan suyu konu alan ayetler yoksa da israfla ilgili ayetlere bakıldığında bunlar arasında yeme ve içmeyi konu alan genel hükümler içeren ayetlerin kapsamına suların da gireceği bir hakikattir. Bu ayetlerde müminlerin yeme ve içmelerinde israfı gitmeleri yasaklanmaktadır. Bu konuda orta bir yolun izlenmesi istenmektedir⁴⁹.

Yiyip içmenin sınırı ve hükmü konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. İbn Abbas’ın israfla ilgili ayetin⁵⁰, saçıp savurmadan, kibirlenmeden yiyip içmenin helal olduğunu belirttiği bildirilir⁵¹. İhtiyaç kadarı için helal ve mendub olmak üzere iki görüş bulunmaktadır⁵².

⁴⁵ İBN MANZUR, Lisanü’l-Arab, IX, 148-150; FIRUZÂBÂDÎ, Mevdüddin Ebu Tahir Muhammed b. Yakub, el-Kamusu’l-Muhît, Beyrut, 2005, XXIII, 428-429; ZEBİDÎ, Tâcu’l-Arûs, XXIII, 428-429; SA’DÎ, el-Kâmusu’l-Fikhi Luğaten ve İstilahen, Suriye, 1993, s. 235; KALLEK, Cengiz, “İsraf”, DİA, XXIII, İstanbul, 2001, s. 178-179.

⁴⁶ SA’DÎ, s. 170-171; KALLEK, “İsraf”, s. 178-179.

⁴⁷ CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed, et-Ta’rifat, Beyrut, 1983, s.24; SA’DÎ, s. 170-171; KALLEK, “İsraf”, s. 178-179.

⁴⁸ ŞEMSEDDİN SAMÎ, Kamus-u Türki, Enderun Yay., I-II, İstanbul, 1989, I, 108; TDK, Güncel Türkçe Sözlük, “İsraf” <http://www.tdk.gov.tr/index.php>; (Erişim tarihi: 15.11.2017); BULUT, _Ali, Kur’an’daki Çok Anımlı Kavramların Türkçeye Çevirisi Sorunu (İsraf Kavramı Örneği), Diyanet İlmî Dergi, C.42, sayı, 1, Ankara, 2006, s. 86-87.

⁴⁹ Kur’an-ı Kerim, Nisa, 4/6, En’am, 6/141 ve Furkan, 25/67.

⁵⁰ Kur’an-ı Kerim, A’raf, 7/31.

⁵¹ KURTUBÎ, el-Câmi’, VII, 191.

⁵² İBNU’L-ARABÎ, Ahkâmu’l-Kur’an, I-IV, İsa el-Babi’l-Halebi, Matbaası, yrz., trz.. II, 781; KURTUBÎ, el-Câmi’, VII, 110-111, VII, 191; YAZIR, Hamdi, Hak Dini Kur’an Dili, I-X, İstanbul, trz., IV, 33.

İhtiyacın belirlenmesinin, yer, zaman, yaş, yiyecek ve içeceğe göre değişiklik arz edeceği belirtilir⁵³. Bu nedenle ihtiyacın belirlenmesinde kişinin, kullanılan şeyin ve bulunduğu yörenin şartları gözetilmelidir. İhtiyaç sınırını geçme, diğer deyişle israf etmenin hükmü konusunda iki görüş bulunmaktadır: Haram ve mekruh. İbnu'l-Arabî, mekruh görüşünün daha doğru olduğunu belirtir⁵⁴. Bu görüşü, Kurtubi'nin de benimsediği görülür⁵⁵.

Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in, abdest alan sahabe israf etmemesini istemesi ve abdest alınan su kaynağının bolluğuna rağmen bunu ondan talep etmesi ibadet için olsa bile suyun israfından kaçınılması gerektiğine işaret etmektedir⁵⁶.

Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin de, abdest alırken suyu azar azar kullandığı⁵⁷, abdest uzuvlarını üçer kez yıkadığı⁵⁸, abdest için bir müd⁵⁹, gusül için ise bazı rivayetlerde bir sa⁶⁰, bir kısmında bir mekûk⁶¹, bazılarında ise bir farak⁶², su kullandığına kaynaklarda yer verilmektedir.

İslam hukuku kaynaklarında da suyun kullanılmasına israf açısından değerlendirmelerde bulunulmuştur. Su kullanımında israf ölçüsü ihtiyacın üzerinde kullanım olarak görülmektedir. Örneğin, abdestte yıkanması gereken yerlerin üçden fazla yıkanması israf kapsamında görülmektedir⁶³, İhtiyaçtan fazla kullanılan her miktar, israf sınırları

⁵³ İBNU'L-ARABÎ, Ahkam, II, 781.

⁵⁴ İBNU'L-ARABÎ, Ahkam, II, 781.

⁵⁵ KURTUBÎ, el-Câmi', VII, 191.

⁵⁶ İBN MÂCE, Vudû', 48 (Hadis No: 424); Tahâre, 48, (Hadis No: 425).

⁵⁷ İBN MÂCE, Tahâre, 48 (Hadis No: 423).

⁵⁸ İBN MÂCE, Tahâre, 48 (Hadis No: 422).

⁵⁹ BUHÂRÎ, V^udû' 47 (Hadis No: 1). Krş. MÜSLİM, Tahâre: 28, (Hadis No: 325); EBU DAVUD, Tahâre, 44, (Hadis No: 93); İbn Mâce, 1/Tahâre, 48, (Hadis No: 425). Bir müd, yaklaşık 0,5-1 lt. Bkz. MİRAS, I, 165-167; KOÇAŞLI, İbrahim, Sünen-i Ebi Davud Tercemesi, İstanbul, 1983, I, 74; KÜRDÎ, M. Necmüddin, Şer'î Ölçü Birimleri ve Fikhî Hükümleri, Çev. İbrahim Tüfekçi, Buruc Yayınları, İstanbul, 1996, s. 153-154.

⁶⁰ BUHÂRÎ, Vudû', 47, (Hadis No: 1). Krş. MÜSLİM, Tahâre: 10, (Hadis No: 325); EBU DAVUD, Tahâre, 44, (Hadis No: 92, 93, 94); Bir sa', yaklaşık 2-5 lt. Bkz. MİRAS, I, 165-167; KOÇAŞLI, I, 74; KÜRDÎ, s. 156-157.

⁶¹ EBU DAVUD, Tahâre, 44 (Hadis No: 95); Mekûk, yaklaşık bir buçuk sa' olan bir ölçüdür. Bkz. MİRAS, I, 165-167; KÜRDÎ, s. 158.

⁶² BUHÂRÎ, Gasl' 1 (Hadis No: 2); Bir farak, üç sa' ölçüsündedir. Bkz. KURTUBÎ, el-Câmi', V, 213-214; KÜRDÎ, s. 158-159.

⁶³ AZÎMÂBÂDÎ, Avnu'l-Ma'bûd, I, 169-170.

içerisinde değerlendirilmekte ve bu konuda suyun bolluğunun neticeyi değiştirmeyeceği belirtilmektedir⁶⁴.

Suyun israf yasağının değerlendirilmesinde iki yaklaşım göze çarpmaktadır. Bunlardan bir görüşe göre; su israfı haram kabul edilmektedir. Bu görüş sahipleri de kendi aralarında iki gruba ayrılmışlardır. Bir kısmı, bu hükmün bütün su ve israfını kapsadığını söylerken; bazıları bunu başkalarına zarar verme ve vakıf suyu ile sınırlı tutmuşlardır.⁶⁵ Diğer bir görüşe göre; suyun israf edilmesi mekruh kabul edilmektedir. Suyun az veya çok olması bunda etkili değildir. Bu şekilde mutlak olarak su israfını mekruh sayanlar olduğu gibi bunu kayıtlayanlar da bulunmaktadır. Bu konuda kayıtlama getirenler, suyun israfı ile başkasına zarar verilmeyorsa ve/veya suyun kullanımının mubah yahut su kendi mülkü olması halinde mekruh kapsamında görülürler⁶⁶. Suyun israf edilmesi konusunda gösterilen bu hassasiyetin kullanılan suyun vakıf suyu olması halinde özel bir önem verildiği görülmektedir. Öyle ki abdestli olan bir şahsın abdest tazelemek için vakıf suyunda abdest almasını haram olduğuna hüküm edilmiştir⁶⁷. Tüm bunlar göstermektedir ki ibadet için olsa bile suyun israfı istenilmemektedir. Genel görüş abdest veya gusül abdestinde suyun gerekenden fazla kullanılması mekruh sayılmakta aradıkları şartlara bazıları bunu haram saymaktadır.

b) Şefe Hakkı Kullanımında Önceliklere Riayet Edilmesi

Kişiler şefe haklarını kullanırken yalnız oldukları zaman bir sorun çıkmayabilir. Fakat birçok kişinin bu hakkını kullanmak istediklerinde nasıl bir usul takip edileceğine dair kaynaklarda bazı bilgiler verilmektedir.

Kişilerin sulara şefe hakkını kullandıklarında öncelikleri konusunda bazı kriterler bulunmaktadır. Şefe hakkı bakımından bunlar incelediğinde; zaruret durumu, su kaynağının mülkiyeti, kişilerin seferi ve mukim olmaları, kaynağa yakınlık, kaynağa ulaşmada önceliğin öne çıktığı görülmektedir. Ayrıca geniş anlamda şefe hakkı kapsamında kabul edilen sahip olunan hayvanların su kaynağından yararlanmaları açısından

⁶⁴ NEVEVÎ, Şerhu Sahihi Müslim, I-XVIII, Dâru'l-İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1972, II, 4; HATİPOĞLU, Haydar, Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi, I-X, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1983, II, 45.

⁶⁵ NEVEVÎ, Şerh, II, 4; HATİPOĞLU, Sünen, II, 45.

⁶⁶ NEVEVÎ, Şerh, II, 4; Hatipoğlu, Sünen, II, 45.

⁶⁷ HEYSEMÎ, İbn Hacer Ahmed b.Muhammed, Tuhfetü'l-muhtâc fî şerhi'l-minhâc, el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, Mısır, 1983, I, 231; TAHTAVÎ, Ahmed b. Muhammed, Haşiyetu alâ merâki'l-felâh şerhu nuri'l-izah, Mektebetü'l-bâbi'l-Haleb, Mısır, 1318, s. 53.

da bazı ölçütler getirilmektedir. Hayvanların, su kaynağının sahibine, yolculara veya o yörede ikamet edenlere ait olup olmaması şefe hakkının kullanımında önem arz ettiği görülmektedir.

Sudan yararlananların durumu şefe hakkı kapsamında ele alındığında; öncelik insanın yararlanması esas alınmakta daha sonra sahip olunan hayvanlar ve evde yetiştirilen bitkiler yer almaktadır. Şefe hakkından yararlanan insanların öncelikleri dikkate alındığında; önceliğin suya en çok ihtiyaç duyanın diğer bir deyişle zaruret içerisinde bulunan kişinin durumunun öncelik arz etmesidir. Susuzluğu gidermede zaruret durumu olduğunda suya en çok ihtiyaç duyanın diğerlerine önceliği bulunmaktadır. Su kaynağı özel ise su kaynağının sahibinin, değilse kaynağa önce ulaşan kişinin öncelikle şefe hakkını kullanması gerektiği kabul edilmektedir. Yolcu olup su kaynağında şefe hakkını kullanmak isteyenlere orada ikamet edenlere göre öncelik tanınmaktadır⁶⁸.

Su kaynağından yararlanacak hayvanlara gelince; zarureti olan, özel su ise su kaynağı sahibinin, yolcuların ve su kaynağının bulunduğu yerde ikamet edenlerin hayvanları bu sıralamaya göre su kaynağından yararlanmaları gerektiği kabul edilmektedir. Diğer bir deyişle susuzluktan sağlığı tehlikeye düşme tehlikesi olanlara bu durumda olmayanlara göre öncelik verilmektedir. Bunlar arasında durumlarında aynılık varsa kaynağa önce getirilen hayvanların su almalarına öncelik tanınmaktadır⁶⁹.

c) Şefe Hakkı Kapsamında Bulunan Suların Satışı

İslam hukuku kaynaklarına bakıldığında suların satışına karşı genel olarak olumsuz bir yaklaşımın söz konusu olduğu görülmektedir. Suyun mubah mallardan olması ve suyun ihtiyaç sahiplerinden esirgenmesinin yasaklanmasına yönelik hadislerin varlığı bu konuda özellikle şefe hakkı kapsamında görülecek suyun satışına karşı olumsuz bir yaklaşımın oluşmasına sebebiyet verdiği görülmektedir.

Suyun satışı konusunu incelendiğinde bu konuda çok farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan bir görüşe göre; ister genel ister özel isterse muhrez su olsun bu suların kaynağından bağımsız satışını caiz görmezler. Kuyunun suyu ile birlikte satılmasında olduğu gibi su kaynağı ile birlikte suyun satılması halinde bu satış caiz görürler⁷⁰.

⁶⁸ MAVERDÎ, el Ahkâmu's-Sultâniye, s. 201-207; BUHÛTÎ, Keşşâfu'l-Kınâ', III, 403; DANTE, s. 20-21.

⁶⁹ MAVERDÎ, el Ahkâmu's-Sultâniye, s. 201-207; BUHÛTÎ, Keşşâfu'l-Kınâ', III, 403; DANTE, s. 20-21.

⁷⁰ İBN HAZM, Muhallâ, VIII, 243; NEVEVÎ, el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb, Mektebetü'l-irşad, Cidde, trz., XII, 88; ZUHAYLÎ, el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletuhu, V, 3439-3440.

Diğer bir görüşe göre; suyun araziye bağımlı ve bağımsız satışı caizdir. Bir kimsenin ormandan odun kesip pazarda satmasının dilencilik yapmasından daha iyi olduğuna dair hadise dikkat çekilerek ormanın mubah mallardan olması suyun da mubah olmasına kıyas edilerek bu nedenle suyun da satılabileceğini ileri sürerler. Bu görüşte olan alimlerin çoğunluk teşkil ettiği görülmektedir⁷¹.

Suyun satışını caiz görenler arasında fikir birliği görülmemektedir. Suyun satışını caiz görenlerden bir kısmı bu satışı sadece muhrez sularla sınırlamaktadırlar. Bunlara göre, ihraz edilmeyen su kişinin mülkiyetine geçmiş olmayacağından satışının caiz olmadığı görüşünü paylaşırlar. Diğer bir grup ise suların satışına genişlik getirmektedirler. Onlara göre satış için suyun muhrez olması şart değildir. Muhrez su ile beraber kuyu, kaynak, çeşme vs sularının da satılabileceğini çünkü bu sular mülk arazide olurlarsa mülkiyete konu olabileceklerinden satışlarının da caiz olduğu görüşünü paylaşırlar. Onlara göre hadislerde geçen ve satışı yasaklanan sular, mülk olmayan arazilerde bulunan kuyu, kaynak, çeşme vs deki sulardır⁷².

Suların satışında görüş ayrılıkları bulunduğu yukarıda görüldü. Bu görüş ayrılıklarına rağmen genelde suların karşılıksız ihtiyaç sahiplerine verilmesi tavsiye edilmektedir. Özellikle şefe hakkı kapsamındaki suyun bedelsiz olarak verilmesi diğer ihtiyaçlardan önde gelmektedir. Tüm bunlara rağmen suyun satışını caiz görenler bulunmaktadır. Bunlar da kendi aralarında muhrez ve muhrez olmayan su satışları konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Muhrez su dışında özel suların satışına da cevaz verenler de bulunmaktadır. Genel suların satışı konusunda ise İslam hukukçuları daha çekimser davrandıkları görülmektedir. Böyle düşünülmesinde; bu sularda mülkiyet durumu ve ihtiyaç fazlası suyun ihtiyaç sahiplerinden esirgenmemesi gerektiği yönündeki hadislerin payının büyük olduğu söylenebilir.

Temel ihtiyaç maddelerinden olan suyun insanlar tarafından ihtiyaç sahiplerine karşı bir sömürü aracı olarak kullanılmaması için fıkıh kitaplarında şefe hakkı kapsamı içerisinde görülen abdest ve gusül abdesti için su satın alınması gereken durumlarda ilginç hükümlere yer

⁷¹ BUHARÎ, Zekât, 48; (Hadis No: 1), Musâkât, ¹4, (Hadis No: 1) İBN KUDÂME, Şemsüddin Ömer, eş-Şerhu'l-kebîr, I-XII, yz. trz., IV, 21-21; ZUHAYLÎ, el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletuhu, V, 3439-3440; ŞENER, Abdulkadir, Kıyas, İstihsan ve İstislah, DİB Yayınları Ankara, 1981, s. 110-11; KOCA, Ferhat, İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis, İSAM, Yayınları, İstanbul, 1986, s. 234-246; CEYLAN, s. 82-85, 153-161.

⁷² SAHNUN, el-Müdevvenetü'l-Kübrâ, Daru's-sadr, Beyrut, trz. X, 209; İBN KUDÂME, el-Muğnî, IV, 24; NEVEVÎ, el-Mecmû', XII, 89.

verilmektedir. Su satıcılarının su fiyatını piyasasından daha yüksek bir fiyat örneğin iki katı fiyat istemeleri durumunda ihtiyaç sahipleri abdest veya gusül abdesti için su satın almaları yerine teyemmüm edebileceklerinin hükme bağlandığı görülmektedir⁷³. Bu şekilde Müslümanların ibadet için gerekli su konusunda sıkıntıya girmelerinin önüne geçilmiş bulunmaktadır.

SONUÇ

İslam hukuku kaynaklarında insanların temel ihtiyaçlarından olan suya ayrı bir önem verildiği görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de insanların su ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik doğrudan ayetler olmasa bile suyu da içerisine alacak şekilde genel hükümler bulunmaktadır. Ayetlerde daha çok Allah'ın varlığına bir işaret olarak suya değinilmektedir. Çok az yerde konumuzla ilgili sayılabilecek ayetler geçmektedir.

Hadis kaynaklarında sulara genişçe yer verilmektedir. Konumuz çerçevesinde de kaynaklarda çok sayıda hadis yer almaktadır. Bu hadisler incelendiğinde suyun ihtiyaç sahiplerinden esirgenmemesi gerektiği belirtilmektedir. Bunun yanında su kaynaklarının satışına da yer verilmektedir.

İslam hukuku ilk dönem kaynaklarında şefe hakkı kavramı doğrudan geçmemektedir. Bu dönemde bu hakkın olmadığı sonucuna varılamaz. Çünkü o dönemde şefe hakkı şirb hakkı kavramı kapsamında ele alınmaktaydı. Konunun şirb kavramı içerisinde ele alınarak incelenmesi ile oluşan muhteva daha sonra şefe hakkı şeklinde özel bir kavramın oluşmasına ön ayak olduğu söylenebilir.

Şefe hakkının tanımı ve kapsamı konusunda görüş ayrılıkları olmakla birlikte; bu hakkın insanın içme suyu ihtiyacını karşılaması konusunda fikir birliği bulunmaktadır. İnsanın susuzluğunu gidermesi için en dar anlamda bir yaklaşımı sergileyen bu şekildeki şefe kavramı, bazı hukukçular tarafından farklı ve geniş yorumlanarak kapsamının genişletildiği görülmektedir.

Geniş anlamda şefe hakkı; insanın içme suyu ihtiyacını karşılaması yanında, abdest ve gusül abdesti alma, şahsi temizlik yapma, çamaşır, bulaşık yıkama, ev temizliği yapma ve sahip olunan hayvanların su ihtiyacı karşılama şeklinde tanımlanmak suretiyle insanın günlük ihtiyaçları için gerekli olan suyun şefe kapsamına dahil edildiği görülmektedir.

---

⁷³ SERAHSÎ, Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed, el-Mebsût, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1993, I, 115.

Şefe hakkı kapsamında su ihtiyacı karşılanırken; suya ihtiyacı olanın içinde bulunduğu durum da dikkate alınmaktadır. Buna göre su içme zarureti içerisinde bulunan kişiye öncelik tanınmaktadır. Şefe hakkı kullanımında öncelik kriterleri içerisinde suya ve su kaynağına sahip olma, seferi veya mukim olma önem arz etmektedir. Kaynak sahibine öncelik tanındığı gibi yolcu olanlara da öncelik tanınmaktadır. Şefe hakkı kapsamında sulardan yararlandırılan hayvanlara bu hakkın kullandırılmasında su veya su kaynağına sahip olan kimsenin hayvanlarına öncelik tanındığı gibi yolcuların da hayvanlarına öncelik tanınmaktadır.

Şefe hakkı kullanımında genel sulardan özel sulara doğru gittikçe bir daralmanın olduğu görülmektedir. Zaruret dışında şefe hakkının kullanımına izin verilmeyen suların muhrez sular olduğu dikkat çekmektedir. Sulardan yararlanma sıralamasında da genel ve özel su ayırımının önemli olduğu yararlanma sıralamasında genel sularda bir genişlemenin olmasına rağmen özel sularda bu sıralamada daha bir daralma olduğu göze çarpmaktadır.

Şefe hakkı kullanılırken israfa gidilmemesi istenmiştir. Günlük su ihtiyacının karşılanmasında büyük kolaylık sağlayan bu hakkın kullanımında israf yasağı ile önemli sınırlama getirilmiştir. Suyun kaynağının bol olmasına rağmen ibadet için olsa bile israf yasağı bulunmaktadır. Bu şekilde insanların suyu boşa tüketmemeleri istenmiştir. Genel israf yasağı yanında; kaynaklarda suya ilişkin özel israf yasağının bulunması; dünya nüfusu göz önünde bulundurulduğunda; bu yasağa uyulmasının su kaynaklarının korunmasında ne kadar önemli bir hüküm olduğu rahatlıkla anlaşılabilir.

İslam hukuku kaynaklarında suların satışına önemli bir yer verilmiştir. Konumuz açısından özellikle şefe kapsamı içerisinde bulunan suyun satışını caiz görmeyen alimler olduğu gibi satışını caiz görenler de bulunmaktadır. Su satışı caiz görenlerin bir kısmı bunu sadece muhrez sulara hasrederken bir kısmı ise muhrez su ile birlikte diğer özel suların da satışa konu olabileceğini belirtirler. Burada suların satışını delillendirirken su ve suyun kaynağının mülkiyeti ile ilişkilendirilmektedir. Genel sular konusunda şefe hakkı kullanımının ücretsiz olması gerektiği belirtilirken özel sularda aynı şekilde davranılmamaktadır.

İslam hukuku kaynaklarında şefe hakkı kavramının geliştirilip sınırlarının geniş olarak ele alınması insanların temel ihtiyaçlarından olan suyun elde edilip yararlanılmasında önemli bir hukuki dayanak olduğu ve insanların bu ihtiyaçlarını gidermesinde büyük kolaylık sağladığı söylenebilir. On dört asır öncesinde insanların böyle bir hakka sahip

olduklarının belirtilmesi İslam hukuku açısından önemli bir ayrıcalık teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

- AHMED b. Hanbel, Müsned, I-VI, Müessesetü Kurtuba, Kahire, tarihsiz.
- ALİ HAYDAR Efendi, Dürerü'l-hükkâm şerhu mecelleti'l-ahkâm, I-X, Daru'l-kütübi'l-ilmiiye, Beyrut, trz.
- AZİMÂBÂDÎ, Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvud, Beyrut, 1995.
- BERKÎ, Ali Himmet, Mecelle, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1990.
- BERKÎ, Ali Himmet, Sular Hukuku, Ankara 1959.
- BEYHAKÎ, es-Sünenü'l-Kübrâ, I-X, Dâru'l-kütübi'l-ilmiiye, Beyrut, 2003.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, Hukuk-ı İslamiyye ve Istilahat-ı Fikhiyye Kamusu, I-VIII, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1985.
- BUHÂRÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, el-Câmi's-Sahîhi'l-Muhtasar I-VI, Dâru'l-İbn Kesîr el-Yemâme, Beyrut, 1987.
- BUHÛTÎ, Mansûr b. Yûnus b. İdris, Keşşâfu'l-Kinâ' an Metni'l-İknâ', I-VI, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1982.
- BULUT, Ali, Kur'an'daki Çok Anlamlı Kavramların Türkçeye Çevirisi Sorunu (İsraf Kavramı Örneği), Diyanet İlmî Dergi, C.42, sayı, 1, Ankara, 2006, s. 86-87.
- CEYLAN, Metin, İslam Hukukunda Suların Statüsü, Mengüceli Yay., Malatya, 2010.
- CÛRCÂNÎ, Ali b. Muhammed, et-Ta'rifat, Beyrut, 1983.
- DANTE, A. Caponera, Water Laws In Moslem Countries, FAO Development Paper No: 43, Roma, 1954.
- DAREKUTNÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer, I-V, Müessesetü'-risale, Beyrut, 2004.
- DÂRİMÎ, Sünen, I-II, Dâru'l-kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1407.
- EBÛ DÂVUD, Sünenü Ebî Dâvûd, I-IV, Dâru'l-Fikr, yrz., trz.
- EBU YUSUF, el-Harâc, el-Matbaatu's-selefiye, Kahire, 1382.
- FİRUZÂBÂDÎ, Muhammed b. Yakub, el-Kâmusu'l-Muhît, Beyrut, 2005.
- GÛNAY, Hacı Mehmet, "Su" DİA, İstanbul, 2009, XXXVII, 432-437.
- HACAK, Hasan, "İrtifak", DİA, İstanbul, 2000, XXII, 461-462.
- HACAK, Hasan, İslam Hukukunda İrtifak Hakları ve İlgili Kavramların Gelişimi, (Yayınlanmamış YL tezi), Marmara Ü. Sos. Bil. Enst. İstanbul, 1993.
- HARİS b. Ebi Usame, Müsnedü'l-Hâris (Zevâidu'l-Heysemî), I-II, Merkezü hizmeti's-sünneti ve's-sireti'n-nebeviyye, el-Medinetü'l-Münevvere, 1992.
- HATİPOĞLU, Haydar, Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi, I-X, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1983.
- HEYSEMÎ, İbn Hacer Ahmed b. Muhammed, Tuhfetü'l-muhtâc fi şerhi'l-minhâc, I-X, el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, Mısır, 1983.
- IRAKÎ, Zeynüddin Abdurrahim b. Hüseyin, Tarhu't-tesrîb fi şerhi't-takrîb, I-VIII, İhyau Tûrasi'l-Arabî, Yrz. Trz.
- İBN ABDİLBER, et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd, I-XXII, Vezâretü umumi'l-evkâf ve's-şuûni'l-islamiyye, Mağrib, 1977.
- İBN ESİR, en-Nihâye fi Garibi'l-Ehâdisi ve'l-Eser, I-V, el-Mektebetü'l-İlmiiye, Beyrut, 1979.
- İBN HACER, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, ed-Dirâye fi Tahrîci Ehâdisi'l-Hidâye, I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1403/1983.

- İBN HACER, Telhîsu'l-Habîr fî Ehâdisi'r-Râfi'l-Kebîr, I-IV, el-Medinetü'l-Münevver, 1964.
- İBN HAZM, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, el-Muhallâ, I-XI, Dâru'l-Afâki'l-Cedîd, Beyrut, trz.
- İBN KUDÂME, Şemsüddin Ömer, eş-Şerhu'l-kebîr, I-XII, yrz. trz.
- İBN MÂCE, Sünenü İbni Mâce, I-II, Dâru'l-Fikr, Beyrut, trz.
- İBN MANZUR, Lisanu'l-Arab, I-XIV, Dâru Sâdır, Beyrut, 1414.
- İBN MANZUR, Muhammed b. Mukerrem, Lisanü'l-Arab, I-XV, Dâru-Sâdır, Beyrut, 1994.
- İBN MÜLAKKİN, Hulâsatu'l-Bedri'l-Münîr fî Tahrîci Kitâbi's-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfi'i, I-II, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1990.
- İBNU EBİ ŞEYBE, Kitabu'l-Musannef fî'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr, I-VII, Mektebü't-r-rüşd, Riyad, 1409.
- İBNU'L-ARABÎ, Ahkâmu'l-Kur'an, I-IV, İsa el-Babi'l-Halebi, Matbaası, yrz., trz.
- KALLEK, Cengiz, "İsraf", DİA, XXIII, İstanbul, 2001, s. 178-179.
- KASIM b. Sellâm, Emval, I-III, Kütübü'l-ilmîyye, Beyrut, 1986.
- KOCA, Ferhat, İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis, İSAM, Yayınları, İstanbul, 1986.
- KOCAŞLI, İbrahim, Sünen-i Ebi Davud Tercemesi, İstanbul, 1983.
- KONEVÎ, Kasım b. Abdullah, Enisü'l-Fukahâ'i fî Ta'arifâti'l-el-Fâzi'l-Mütedâvileti beyne'l-Fukahâ', Dâru'l-vefâ, Cidde, 1406.
- KURTUBÎ, el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'an, I-XX, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye Kahire, 1964.
- KÜRDÎ, M. Necmüddin, Şer'î Ölçü Birimleri ve Fikhî Hükümleri, Çev. İbrahim Tüfekçi, Buruc Yayınları, İstanbul, 1996.
- MAVERDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, el-Ahkâmu's-Sultâniyye ve'l-Velâyeti'd-Diniyye, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1990.
- MİRAS, Kamil, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, I-XI, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. bs. Ankara, 1978.
- MUHAMMED FUAD Abdulbaki, Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kurâni'l-Kerim, Dâru'l-marife, Beyrut, 1938,
- MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc, Sahîhu'l-Müslim, I-V, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, trz.
- NECEFÎ, Muhammed Hasan, Cevâhiru'l-Kelâm fî Şerhi Şerâ'i'l-İslam, I-XLIII, Dâru'l-ihyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrut, trz.
- NEVEVÎ, Ebu Zekeriya Yahya b. Şeref, Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî, I-XVIII, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1972.
- NEVEVÎ, el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb, Mektebetü'l-irşad, Cidde, trz.
- RAZÎ, Muhtaru's-sıhah, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut, 1999.
- SA'DÎ, el-Kâmusu'l-Fikhî Luğaten ve İstılahen, Suriye, 1993.
- SAHNÛN, Abdusselâm, el-Müdevvenetü'l-Kübrâ, Daru's-sadr, Beyrut, trz.
- SAN'ÂNÎ, Muhammed İsmail, Sübülü's-Selâm Şerhu Bulûği'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm, Dâru'l-hadis, I-II, yrz. trz.
- SEMERKANDÎ, Tuhfetü'l-Fukahâ, I-III, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1985.
- SERAHSÎ, Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed, el-Mebşüt, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1993.
- ŞEMSEDDİN SAMÎ, Kamus-u Türki, Enderun Yay., I-II, İstanbul, 1989.
- ŞENER, Abdulkadir, Kıyas, İstihsan ve İstıslah, DİB Yayınları Ankara, 1981.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali, Fethu'l-Kadîr el-Câmi' beyne Fenni'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr, I-V, Dâru'l-Fikr, Beyrut, trz.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali, Neylü'l-Evtâr min Ehâdisi Seyyidi'l-Ehyâr, I-IX, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1973.

- TDK, Güncel Türkçe Sözlük, “İsraf” <http://www.tdk.gov.tr/index.php>;
- TAHTAVÎ, Ahmed b. Muhammed, Haşiyetu alâ merâki'l-felâh şerhu nuri'l-izah, Mektebetü'l-bâbi'l-Haleb, Mısır, 1318.
- TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa, el-Câmi‘u's-Sahîh Sünenü't-Tirmizî, I-II, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, trz.
- WENSINCK, Concordance, I-VIII; Leiden, 1936.
- YAZIR, Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, I-X, İstanbul, trz.
- YİĞİT, İsmail, Peygamberler Tarihi, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2013.
- ZEBİDÎ, Muhammed b. Muhammed, Tâcu'l-arûs min cevâri'l-kâmûs, I-XL, Dâru'l-hidâye, yz. Trz.
- ZEYLÂÎ, Ebu Muhammed Cemaluddin Yusuf b. Abdullah, Nasbu'r-Râye fî Tahrîci Ehâdisi'l-Hidâye, I-IV, Dâru'l-Hadîs, Mısır, 1357.
- ZEYLÂÎ, Ebu Muhammed Fahrüddin Osman b. Ali, Tebyînu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'r-Dekâik, I-VI, el-Matbaatu'l-Kübra'l-Emiriyye, Bulak, 1313.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, el-Fıkhu'l-İslami ve Edilletuhu, Dâru'l-fikr, I-X, Suriye, trz.